

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ім. Івана Боберського

Кафедра хореографії та мистецтвознавства

**Культура і мистецтво Античного Світу.
Стародавня Греція. Стародавній Рим.**

(тези лекції для студентів V курсу)

Із дисципліни «Світова культура і мистецтво»

Рівень вищої освіти – другий магістерський

Спеціальність 024 Хореографія)

Склав : професор кафедри хореографії

та мистецтвознавства

доктор мистецтвознавства Одрехівський Р. В.

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

на засіданні кафедри хореографії та
мистецтвознавства

Протокол № 1 від «31» серпня 2022 р.

Зав. кафедри: проф., к.п.н. _____ Сосіна В. Ю.

Львів 2022

План лекції

1. **Культура і мистецтво Античного Світу. Стародавня Греція.**
2. **Культура і мистецтво Античного Світу. Стародавня Рим.**

Список літератури

1. Кравець М. С. Культурологія. Київ. Просвіта, 2015. 320 с.
2. Левчук. Л. Історія світової культури. Київ. Центр навчальної літератури. 2019. 398 с.
3. Лекції з історії світової та вітчизняної культури. Навчальний посібник. Ярчись А. В., Шендрик С. М., Черепанова С. О. та інші. Львів. Світ. 1994. 564 с.
4. Піча В.М. Культурологія. Посібник. Київ. Знання, 2015. 360 с.

1. **Культура і мистецтво Античного Світу. Стародавня Греція.**

Антична культура — це культура Стародавньої Греції і Риму, яка заклала підвалини європейської культури. "Античний" (від лат. *antios*) означає "давній". У працях істориків античним світом традиційно називають суспільства Стародавньої Греції та Стародавнього Риму з IX ст. до н. е. по V ст. н. е. У наш час поняття античності поширюється також і на крито-мікенську епоху (III—II тис. до н. е.), так звана егейська культура, яка існувала на о. Крит, островах і узбережжі Егейського моря та в материковій Греції. Розквіт її (2100—1500 рр. до н. е.) супроводжувався створенням високохудожніх архітектурних пам'яток, керамічних виробів тощо. Деякі елементи цієї культури виявлено на території найдавніших землеробських племен Трипілля. Таким чином, історія античності охоплює період формування, розквіту і загибелі рабовласницьких держав Середземномор'я з III тис. до н. е. до середини V ст. н. е., коли перестала існувати Західна Римська імперія.

Антична цивілізація межувала зі стародавніми цивілізаціями Сходу — Єгиптом, Фінікією, Персією та ін., підтримувала з ними жваві торговельні та культурні контакти. Хоч антична культура, особливо у початковий період свого розвитку, чимало запозичила з більш розвинених на той час культур Сходу, вона була явищем глибоко оригінальним. Характерною рисою культур Сходу був геоцентризм, обожнення царської влади, безумовна влада авторитету, підкореність особистості державі, монументальність, символічність, декоративність. Антична ж, особливо еллінська, культура звернена до людини, і це природно, бо породило її зовсім інше суспільство.

Основою суспільного життя в античних державах був поліс, тобто місто-держава, що об'єднувала місто і навколишні землі з селами. Поліс був самостійною політичною, господарською, культурною одиницею, об'єднанням вільних громадян. Саме з розвитком полісів створювались акрополі, склалася

система архітектурних ансамблів, яка знайшла свій подальший розвиток у класичний період. З VI ст. до н. е. в більшості полісів встановилась демократична форма правління, що охороняла права кожного громадянина, робила його активним і свідомим учасником політичного життя. Майже всі громадяни полісів були грамотними. Сутністю полісного життя була єдність незалежних людей в ім'я спільного існування, безпеки та свободи. Ці обставини сприяли вихованню в еллінів та римлян патріотизму, розвиненого почуття власної гідності, волелюбності, мужності, допитливості, схильності до раціонального осмислення світу.

Погляд на людину як на унікальне явище природи, повага до особистості громадянина поліса зумовили таку характерну рису античної культури, як антропоморфізм, — перенесення властивих людині рис на природу і навіть на богів. Останніх греки, а пізніше і римляни уявляли у вигляді людей — безсмертних, прекрасних і вічно молодих. Одвічне прагнення до гармонійного розвитку людини, єдність фізичної і духовної краси знаходилися в центрі античної філософії, мистецтва, міфології. Все це зумовило непересічне значення античної доби для людства, його культурного поступу.

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Понад дві з половиною тисячі років тому в південній частині Балканського півострова, на островах Егейського моря, на західному узбережжі Малої Азії, по берегах Мармурового і Чорного морів, на узбережжі Південної Італії і в східній частині острова Сицилія виникла група рабовласницьких держав, відомих в історії як Стародавня Греція, або Еллада. У XII—VII ст. до н. е. у Стародавній Греції відбувся розклад первіснообщинного ладу і з'явилося патріархальне рабовласництво, яке у VIII—VI ст. до н. е. склало основу економічного і політичного життя суспільства. Розвинулося товарно-грошове господарство, яке зосередилось у рабовласницьких містах-державах (полісах). Найбільшими серед них виступали Афіни і Спарта, боротьба між якими за панування в Стародавній Греції була водночас боротьбою між демократією і аристократичною олігархією, що призвело до Пелопоннеської війни 431—404 рр. до н. е. Знесилені війною грецькі поліси в 338 р. до н. е. підпали під владу Македонії. У 146 р. до н. е. територія Греції була включена до складу Римської імперії.

Власне давньогрецька культура якісно визначилася лише до VIII ст. до н. е. Можна виділити такі періоди її розвитку:

Гомерівська Греція (XI — VIII ст. до н. е.);

Архаїчна Греція (VII — VI ст. до н. е.);

Класична Греція (V — перші три чверті IV ст. до н. е.);

Еллінізм (кінець IV ст. до н. е. — до I ст. н. е.).

З гомерівського періоду до нас дійшло мало пам'яток, через те, що основними будівельними матеріалами слугували дерево і невипалена цегла. Монументальна скульптура також була дерев'яною. Найбільш яскравими пам'ятками цього періоду є вази, розписані геометричним орнаментом, а також теракотові і бронзові статуетки.

Літературна творчість у Греції здавна існувала в усній формі, що підготувало появу перших літературних творів, видатних пам'яток світового епосу — "Іліади" й "Одіссеї" (IX—VIII ст. до н.е.), в яких великий Гомер розповідає про події Троянської війни.

В архаїчний період у результаті розпаду родової общини відбувається формування античного полісу — міста-держави: Афіни, Спарта, Корінф, Аргос, Фіви. В літературі того часу поширені міфи про богів, героїв, наприклад про подвиги Геракла, а також розвивається лірична поезія Архіло-ха, Солона, Алкея, Сафо. Важливим фактором культурного розвитку Греції вважаються ігри, які відбувалися на честь деяких богів. Найбільшими були Олімпійські ігри — спортивні змагання на честь верховного бога Зевса, що відбувалися, починаючи з 776 р. до н. е. один раз у чотири роки; Тіфійські — спортивні і музичні на честь Аполлона (бога поезії), Істмійські на честь Посейдона (бога морів).

Періодом розквіту давньогрецької культури є класичний період, який характеризується розвитком філософської думки (Демокрит, Сократ). У літературі цього періоду основними жанрами стали трагедія і комедія. Знаменитими авторами трагедії були Есхіл (525—456 рр. до н. е.) та Софокл (497—406 рр. до н.е.). Визнаним комедіографом був Арістофан (бл. 445— бл. 385 рр. до н. е.). Розвиток літератури пов'язаний з зародженням театрального мистецтва. В літературі й поезії "пізнього еллінізму" з'являються нові імена — Каллімах (приблизно 310 — 240 рр. до н. е.) писав гімни, елегії, епіграми; Феокрит (кінець IV — перша половина III ст. до н. е.) — поет, тонкий співець ідилії; автор побутового жанру Геродонт (III ст. до н. е.).

У цей період розвивається реалістична скульптура. Скульптурні зображення виконувалися в основному з мармуру і бронзи. Видатними скульпторами були: Фідій ("Зевс" — для храму в "Олімпії"), Мирон ("Дискобол"), Поліклет (статуя Гери, виконана із золота і слонової кістки), Прак-ситель, Лісіпп.

Основними пам'ятками живопису цього періоду є розписи на вазах. Кераміка вазопису характеризувалася різноманітністю стилів — геометричним, "килимовим", чорно- і червонофігурним способом. Цей період також ознаменувався визначними архітектурними спорудами. Основною громадською спорудою залишається храм (храм Зевса в Олімпії, храми в місті Посейдонія). Особливе місце в античній архітектурі посідає комплекс споруд Афінського Акрополя (храм Ніки Аптерос, головний храм Афін — Парфенон).

Формуванню елліністичної культури сприяло значною мірою поширення грецької системи освіти. На першому етапі учні вчилися читати, писати, рахувати, займалися гімнастикою і музикою. Наступний етап був пов'язаний з вивченням іноземних мов, математики, астрономії, теорії музики. Вищим ступенем освіти вважалося вивчення філософії і риторики.

До знаменитих споруд елліністичного періоду належать Фароський маяк в Александрії та Башта вітрів в Афінах.

У скульптурі цього періоду проступає інтерес до людини, її емоцій. Характерними рисами скульптури періоду еллінізму є динамічність, виразність.

До найбільш визначних відносяться "Афродіта з острова Мілос" (Венера Мілоська), "Ніка Самофракійська", скульптурна група "Лаокоон", "Фор-незький бик", портрет Демосфена і одне з чудес світу, яке не дійшло до нас, Колос Родоський (висотою 35 м). Значну кількість пам'яток давньогрецького мистецтва знайдено на території сучасної України (колишніх античних держав Північного Причорномор'я).

Щоб зрозуміти специфіку стародавньої грецької культури, потрібно враховувати соціальні зрушення тієї історичної епохи. У Стародавній Греції, на відміну від країн Стародавнього Сходу, склався не монархічний, а республіканський тип рабовласницької держави. Містами-державами керували колективно їх вільні громадяни. Це була своєрідна рабовласницька демократія, вона виховала у греків особливе світосприймання, бо суспільним ідеалом стала вільна й політичне активна людина. Саме така людина була головним об'єктом і змістом культури. Ця антропоцентрична концепція культури знайшла своє вираження у знаменитому висловлюванні афінського філософа Протагора: "Людина — мірило всіх речей".

За Гераклітом, у грецькій культурі людина розглядалася як смертний бог, а бог — як безсмертна людина. Цей концептуальний підхід пронизує не тільки мистецтво, але й філософію, науку, міфологію, весь світогляд. Вже ранні філософські системи Анаксимандра, Парменіда, Піфагора, Демокріта, Геракліта пройняті ідеями знаходження у світобудові цілісності, гармонії, "логосу", діалектики. Знаменитий вислів Геракліта про те, що не можна двічі увійти в одну і ту ж річку, став пізніше вихідною координатою розробки діалектики як принципу філософського мислення. У стародавній грецькій філософії беруть початок матеріалістичне атомістичне вчення (Демокріт) та ідеалізм (Сократ і Платон). У Стародавній Греції вперше виникла нова галузь знань — історія; "батько історії" Геродот започаткував літописно-описову форму вивчення суспільства. Арістотель у праці "Політика" створив першу теорію держави. Грецький учений Евклід заклав основи геометрії, Архімед — механіки.

Значного розвитку в Стародавній Греції набула медицина. В поемах Гомера "Іліада" й "Одіссея" (VIII—VII ст. до н.е.) описані приклади надання медичної допомоги пораненим під час Троянської війни. Крім лікарів у війську, в V—IV ст. до н.е. з'явилися лікарі в містах. Купців, ремісників і вільних землеробів обслуговували мандрівні лікарі, які йшли від міста до міста, від общини до общини. В Греції також були школи, які готували лікарів. Найбільш відомі з них це школи в Кнідосі і Косі. Зі школи на острові Кос вийшов знаменитий лікар Гіппократ. Існували лікарні при храмах, приватні лікарні при житлах лікарів або знатних людей. Мало місце безплатне лікування бідних людей, проводилися заходи, які запобігали поширенню епідемій. Професійною емблемою лікарів стало зображення змії. Цей символ дійшов до наших днів і далі використовується в медичній символіці.

З лікувальних процедур велика увага приділялася водолікуванню і масажам. Також практикувалися і хірургічні втручання. Під час розкопок знайдені залишки медичного інструментарію: ножі, голки, пінцети, зубні щипці, долота, шпатель, зонди тощо.

Для давньогрецької культури характерна велика увага до фізичних вправ, загартування і особистої гігієни.

Найвидатнішим лікарем Стародавньої Греції був Гіппократ (460— 377 рр. до н.е.). З часів Гіппократа до нас дійшла книга під назвою "Гіппократів збірник", який об'єднує близько 70 творів. Самому Гіппократу належать твори "Прогностика", "Епідемії", "Про рани голови", "Про переломи" та ін. Частина творів написана його учнями і послідовниками.

У вченні Гіппократа велика увага приділялась організму хворого, навколишньому середовищу, умовам побуту, захворюванням внутрішніх органів, загальній терапії, акушерству, хірургії. Гіппократ описав симптоми деяких захворювань, стадії перебігу хвороби. Значне місце в терапії лікар відводив дієті.

У знаменитій "Клятві Гіппократа" визначалися принципи взаємовідносин лікаря і хворого, а також лікарів між собою. Клятва не є оригінальним твором самого Гіппократа, скоріше це збірник професійних зобов'язань, які зустрічалися раніш, проте значення його велике і як кодекс лікарської етики він, певною мірою, використовується і нині.

У II ст. до н. е., як уже зазначалося, Греція потрапила під владу Риму. Але, як писав поет Горацій, "полонена Греція перемогла некультурного переможця". Гордовитий Рим, перед яким тремтіли завойовані народи, змушений був схилити голову перед величчю культури крихітної Еллади. Пізніше він, ставши велетенською імперією, створить свою небуденну культуру, але лише тоді, коли набереться досвіду у завойованого сусіда. Спочатку Рим запозичив весь пантеон грецьких богів, змінивши їхні імена на латинський лад; скульптори та художники намагались копіювати грецькі зразки; поети і драматурги переспівували сюжети неповторної грецької поезії і драми. Вплив грецької культури був настільки сильним, що на початку, після завоювання Еллади, римська наука стала двомовною. У римських освічених родинах прийнято було розмовляти поряд із латинською ще й грецькою. Вчений Апулей писав латинською, а Марк Аврелій — грецькою. Лише з часом римські філологи розробили лексичну і синтаксичну систему латини настільки, що нею можна було передавати всі тонкощі грецької мови.

2. Культура і мистецтво Античного Світу. Стародавня Рим.

Римська держава виникла і зміцніла на території Апеннінського півострова. Греки назвали її Італією. Назва "Італія" походить від латинського слова "вітеллюс", що означає "бичок", "телятко".

Основу півострова складають Апеннінські гори. Вони ніби поділяють півострів на три великі області: північну, центральну і південно-східну.

Півострів омивається Середземним морем. У давнину більша частина півострова була вкрита густими лісами західноєвропейського типу (дуб, в'яз, бук, каштан). Із плодкових дерев росли яблуні, фанати. Аж у пізніші часи італійський пейзаж прикрасили цитрусові, пальмові, кипарисові й оливкові дерева.

Тваринний світ давньої Італії був подібним до середньоевропейського (лань, серни, свині, вовки, лиси і т.д.).

Надра півострова були відносно бідними на корисні копалини: невелика кількість золота і срібла, мармур, залізо, мідь.

Найдавніше місцеве населення (лігури, сікани, корси та ін.) в кінці II тис.— на початку I тис. до н. е. було витіснено прибульцями з придунайських територій, які називалися італіками. Серед етнічних груп італіків своїм розвитком і чисельністю виділялися латини. Зі Сходу прийшли фінікійці і греки.

Вся історія Італії пов'язана з Римом, який, за переказами, був заснований братами Ромулом і Ремом у 753 р. до н. е. У давнину словом "Рим" називали і місто, і державу, і республіку. Рим був історичним витокom одноіменної імперії.

Якщо давати узагальнюючий портрет римської культури, то слід сказати, що це самотня рецептативна (усвідомлене запозичення і засвоєння чужої культури) культура. Характерними особливостями є те, що в її творах серцевиною стояли держава, воїн, юрист, а не філософ, митець або індивідуальність в антично-грецькому розумінні. Сила, а не витонченість, могутність, а не швидкість, масивність, а не краса, практичність, а не грація, факт, а не уява домінують у римському мистецтві. При всій своїй залежності від грецької культури римляни творили свою культуру. Римській культурі був властивий традиціоналізм, а не динамізм, що зумовило не лише її життєвість, але й величезну роль для дальшої культурної історії Європи, особливо Західної. Антична римська культура датується серединою VIII ст. до н. е. — 476 р. н. е. У цих хронологічних рамках можна виділити:

Перший — царський, що охоплює середину VIII ст. до н. е. — 510 р. до н. е. У цей період правили сім царів. У суспільстві домінували етруски. У 509 р. до н. е. римляни повстали проти ненависного Тарквінія Гордого. Цим і завершився царський період, але римляни зобов'язані етрускам вкладом у розвиток матеріальної і духовної культури. До речі, одним із символів влади царів були фасції — жмут різок із секиро, яку італійські фашисти згодом запозичили в якості емблеми.

Другий — республіканський, що тривав з 509 р. до н. е. до 30 р. до н. е. Він насичений завойовницькими походами і громадянськими війнами, позначений створенням сильної римської італійської і середземноморської держави. Латинська мова поширюється на всьому Апеннінсько-му півострові. Відбувається еллінізація мистецтва — активне засвоєння грецьких літературних форм із римським змістом. Підкорена Греція підкорила суворих переможців.

Третій — період культури Римської імперії, що тривав з 30 р. до н. е. до 476 р. н. е. На культурі цього періоду позначається ідея величі і вічності Риму. У цей час створюється єдина елліністична культура. На релігійному горизонті з'являється християнство. На рубежі III — IV ст. античні традиції відступають перед культурними постулатами християнства.

Римське мистецтво виникло в результаті взаємодії творчості місцевих італійських племен, насамперед етрусків, з грецькою культурою. Мистецтво

Риму розвивалось у тісному контакті з мистецтвом підкорених народів, що входили до складу Римської імперії. В основі образів римського мистецтва лежить реальна дійсність, хоча мотиви з міфології були улюбленими для римлян.

Спадщина Стародавнього Риму надзвичайно багата. Римські майстри створили грандіозні архітектурні ансамблі, прекрасні скульптурні портрети, чудові фрески, мозаїки.

Великим внеском у світову культуру є давньоримська література і театр. Неоціненне значення поетичних творів Вергілія, Горація, Овідія, історичних праць Тіта Лівія, філософії Лукреція, промов Цицерона, сатири Марціала.

Значна роль у розвитку античного мистецтва належить етрускам — племенам, що населяли північно-західну частину Апеннінського півострова. Етрурія являла собою федерацію 12 міст-держав. Деякі з них налічували до 30 тис. жителів. У соціальному аспекті етруське суспільство поділялося на панівну знать, очолювану царем, і рабів. Етруски були прекрасними мореплавцями, вели широку торгівлю, займалися землеробством.

Великий вплив на культуру Етрурії мала Греція. Це пояснювалося, насамперед, виникненням грецьких поселень на півдні Італії. Греки навчили етрусків будувати храми з каменю, виготовляти керамічні вироби. Під впливом грецької скульптури й живопису розвивались етруська пластика і стінопис. Етруські художники запозичували художні образи в еллінів. Однак цей благодатний вплив не перешкоджав етруському мистецтву зберігати яскраву самобутність. На межі VI і V ст. до н. е. етруське мистецтво було на вершині свого розвитку. Значного поступу досягла архітектура (спорудження храмів, житлових будинків), планування міст; для їх прикраси широко використовувалися скульптурні композиції із бронзи і теракоти ("Капітолійська вовчиця"); розвинулося мистецтво портрета, художні ремесла — вироби із бронзи, золота, кераміки.

У I і II ст. н.е. мистецтво Стародавнього Риму досягає ще вищого розквіту, в першу чергу цивільне будівництво. У 75—80 рр. н.е. в Римі був збудований знаменитий Колізей, який став визначною пам'яткою староримської архітектури. За своїм призначенням — це величезний амфітеатр (висота його 48,5 м, у плані — еліпс, осі якого 190 і 156 м) для проведення гладіаторських боїв, циркових видовищ тощо. У першій чверті II ст. н. е. створена ще одна пам'ятка архітектури — Пантеон, або, як його називали, "храм усім богам". Це величезна циліндрична будова, перекрита на-півсферичним куполом, із входом у вигляді портика. Активно зводилися й інші споруди: арки, лазні, чудові терми, форуми, палаци, театри, ринки, мости, водопровід, кріпосні стіни. Рим набув солідного і розкішного вигляду.

Для зміцнення своєї влади римські імператори використовували різні масові видовища. Так, Цезар у 46 р. до н.е. звелів викопати на Марсовому полі штучне озеро, на якому організували битву між сирійським і єгипетським флотами. В ній брали участь 2000 гребців і 1000 матросів. А імператор Клавдій влаштував на Фуцинському озері битву сицилійського і родоського флотів за

участю 19 тис. чоловік. Ці видовища вражали своїми масштабами і пишністю, переконуючи спостерігачів у могутності правителів Стародавнього Риму.

Значного розвитку набула санітарія і гігієна, які становили гордість Риму. Видатними римськими лікарями були Асклепід, Корнелій Цельс, Гален. Асклепіаду (128р. до н. е.— 56 р. н.е.) приписують винахід трахеотомії. Крім того, він твердив, що лікарським втручанням можна перервати хід захворювання. Рекомендував дотримуватись гігієни житла, гігієни тіла, застосовувати масаж, робити прогулянки на повітрі. Асклепід вважав корисними ходьбу, біг, їзду верхи, катання в човні. До ліків він ставився дуже обережно, і в деяких випадках давав хворим воду, під виглядом ліків, пояснюючи, що це буває кориснішим, ніж давати отруту. Лікування за системою Асклепіада користувалося в Римі великою популярністю. Цельс написав твір "Про медицину", в якому зібрав дані з діагностики, дієтетики, методики лікування. Значна частина його праці присвячена хірургії і хворобам кісток.

Особливе місце в розвитку медицини Стародавнього Риму належить Галену (131—201 рр. н. е.). Він написав ряд праць, в яких систематизував знання багатьох поколінь з анатомії, фізіології, патології, фармакології, терапії, гігієни, акушерства. Твори Галена дали змогу зберегти для майбутніх поколінь медичні знання стародавнього світу.

В галузі лікувальної медицини Гален обезсмертив своє ім'я тим, що вніс регламентацію у приготування певних ліків. На честь цього такі препарати носять назву галенових.

Поряд з цим Гален проводив велику кількість досліджень на трупах людей, на поранених гладіаторів, тваринах і описував роботу м'язів, загальну будову тканин організму, будову головного мозку, нервової системи.

Вчення Галена мало значний вплив на розвиток медичної науки навіть у середні віки.

Заслуговує на увагу організація медичного обслуговування в Стародавньому Римі. Там існували посади головних лікарів (архіатрів), які контролювали діяльність інших лікарів. Лікарі були при цирках, театрах, громадських садах, при об'єднаннях ремісників. Особливо добре була організована медична допомога в армії. Тут були створені військові госпіталі, в яких існували табірні лікарні, лікарні легіонів тощо.

До наших днів збереглися сліди санітарних споруд, які обслуговували мирні потреби великих міст цієї держави. В римських законах розроблялися вимоги санітарного характеру: заборонялося ховати мертвих у межах міста, використовувати для пиття воду з Тибру, а рекомендувалося вживати джерельну воду. За санітарними заходами слідкували спеціальні міські чиновники-едили.

Проте не в галузі філософії, науки чи мистецтва виявилася велич римлян, а на іншому полі — в організації держави. Стародавній Рим опанував величезні простори на трьох континентах, завоював народи різного походження і культури й зумів об'єднати їх в одну могутню імперію. Римське право, римська

адміністрація й суд, римське військо, римська господарська система — це були ті сили, що зв'язували Схід і Захід в нероздільну цілість.

Десь із II ст. н. е. в Римській імперії розпочався соціально-економічний занепад, який особливо поглибився в III ст. н. е. Криза виявилась у частій зміні імператорів, міжусобних війнах між угрупованнями рабовласників, повстаннях населення, відокремленні провінцій. Внутрішній занепад супроводжувався нападами зовнішніх ворогів: племен готів, гунів, вандалів. Зрештою, в 476 р. н. е. Рим був захоплений вестготами та вандалами. Так відійшла в історію тисячолітня Римська імперія та її культура.